

YAHUDİ, HİRİSTİYAN VE İSLAM GELENEKLERİNDE İŞ AHLAKINA BAKIŞ: KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM

Hüsnu KAPU^(*)
Meryem AYBAS^(**)

Özet: Bu çalışmada, Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneklerinin iş ahlakını belirleyen önemli değer yargılarını tespit ederek, ahlaki temeller açısından aralarındaki temel farklılıklar ortaya konmaya çalışılmaktadır. Çalışmada, kültürel değerlerin ekonomi ve iş yaşamında belirleyici etkilere sahip olduğu varsayımından hareketle tarihsel açıdan önemli kabul edilen üç ayrı büyük dini geleneğin iş yaşamının ahlaki boyutlarına etkisi araştırılmaktadır. Bu amaçla çalışmada, temel kutsal kitaplar ve ikincil kaynaklar veri alınarak yapılan literatür taramasında, dini metinlerde geçen belli başlı olayların sembolik anlamları ürettikleri/gösterdikleri ahlaki değerler bağlamında analize tabi tutulmakta ve önemli dini ritüellerin ortaya çıkarmış olduğu ahlak yapıları bu yöntemle karşılaştırılmalı olarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, İş Ahlakı

Abstract: In this study, we tried to evaluate the major value judgment of Judaism, Christianity and Islamic traditions that related to business ethics and also to find out the basic differences among them. The study takes the assumption that culturel values have determinative effects in economy and business world and from this assumption, we tried to examine the effect dimentions of business life of historically the three big religious traditions. For this reason, when we scanned the literature for this study, the holy books and the secondarily sources taken as a reference, considering notable events in the religious texts in terms of ethic values comparatively, focusing on the signifier of the symbolic meanings and the ethic structure.

Key Words: Judaism, Cristianity, Islam, Business ethics

I. Giriş

“Çağımızda özveri düşüncesi meşruluğunu yitirdi; insanlar ahlaki ideallere ulaşmaya ve ahlaki değerleri korumaya teşvik edilmiyorlar ve bunun için kendi sınırlarını zorlamaya istekli değiller; politikacılar ütopyaları tamamen öldürdüler ve dünün idealistleri pragmatistleşti.” (Bauman, 1998: 11). Bauman’ın ifadesi günümüzde iş ahlakının ne derece önemli hale geldiğini ve eksikliğinin ne boyutta olduğunu gözler önüne sermektedir. Yine çağımız iktisatçılarından Schumacher’a göre, çağımızın içine düştüğü bunalımların kaynağı, hikmete, fazilete dayalı değerlerin terk edilerek, insanların hırs, tamah, kıskançlık ve çekişmeye itilmelerinde yatmaktadır. Çağdaş sistemler, insan tabiatındaki hırs ve haset duygularını tahrik ederek ilerlemekte, sonunda insanın basireti, esenliği, huzur ve saadeti yok edilmektedir. Ruhu mahveden, anlamsız, mekanik, tekdüze, ahmaklaştırıcı bir iş hayatı insan doğasına hakaret sayılır. İster istemez ya bir kaçış ya da saldırganlık psikolojisi yaratacaktır ve

^(*) Yrd.Doç.Dr. Kafkas Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

^(**) Arş.Gör. Kafkas Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

çalışanlara ne kadar çıkar, ne kadar eğlence sağlanırsa sağlansın ortaya çıkan yıkım onarılamayacaktır (Schumacher, 1979: 35-46 içinde Kozak, 1999: 154).

İş ahlakı, kişilerin yaşamlarını kolaylaştıran değerlerden oluşmaktadır. Değerler, bireyler için önemli olan kavram ve fikirleri, doğru, uygun ve arzu edilebilir olan hakkındaki düşünce ve inançları içerir ve arzu, istek ve tercihlerini yansıtır. Kişiye davranışlarında rehberlik eden değerler bir değerler sistemini oluşturur. Değerler sistemi, duygusal açıdan ahenkli ve mantıksal açıdan tutarlı olabilmek için birleştirici kaynaklara dayanmalıdır. Din bu anlamda birleştirici bir dayanak olan toplum üstü bir kaynaktır (Mehmedoğlu, 2006: 252). Sosyal hayat ve din arasındaki bağlantı ve dinin sosyal hayat üzerindeki etkisi konusunda yazında bulunan birçok çalışma vardır. Berger'e göre, din toplumsal gerçekliğin en önemli unsurlarından biridir ve toplumsal yapının davranışlarının belirlenmesinde merkezi bir konuma sahiptir (Berger, 1993: 58 içinde Keskin, 2004: 12; Aktan, 1998). Din, kültürlerin kökeninde derin izler bırakan bir olgu olması itibarıyla insanların davranış biçimlerini şekillendiren önemli bir unsur olarak değerlendirilebileceği gibi, aynı zamanda toplumların sosyal ve ekonomik yapılarıyla ilgili değerlerin somut göstergelerini taşıyan kültürel bir kaynak şeklinde de ele alınabilmektedir. Konuyla ilgili yapılmış sosyoloji ve insan bilimi araştırmaları, dini kaynaklar üzerinden hareket ederek dinin kültürel bileşimde önemli rol oynayan değerlere ve yerleşik davranış kalıplarına etkilerini ortaya koymaktadır (Weber, 1992; Geertz: 1966). Bu bakış açısıyla dini metinlerde anlatılan olaylardan belli ahlaki motifleri elde etmek ve bu yolla dinlerin kültürel dokuda yaratmış/somutlaştırmış olduğu ahlaki değerleri belirlemek mümkündür.

İş ahlakının dinamikleri zaman ve kültürdür. Zamanla iş yaşamında meydana gelen değişimler kuralları da değiştirmektedir. Bununla beraber zamandaki bu değişim kültürü de etkilemektedir. İş ahlakının tarihsel gelişimi, zamanda ve kültürde oluşan değişimlere odaklı iş yaşamındaki gelişmeler ışığında ele alınabilmektedir. İş ahlakının zaman içerisindeki değişimini ele alan Bektaş ve Köseoğlu'na (2008) göre, 1960 öncesi dönemlerde alış veriş işlemleri dini unsurların etkisinde bulunmaktaydı. Sonraki dönemlerde çevresel faktörlerin ve insanların isteklerinin de dikkate değer bir biçimde etkisini arttırdığını ifade etmektedirler (Bektaş ve Köseoğlu, 2008: 155-156).

Stackhouse (1995)'a göre ahlak, nasıl yaşamalıyız hakkındadır. Buna göre nasıl olmalıyız hakkında birçok terim üretilmiştir. Ancak bunların tamamının vurguladığı şeyler, güvenilir ve onurlu bir yaşam, hırsızlık, yalancılık, sömürücülük ve ayrımcılığın olmadığı durumlardır. Ahlak, bize nasıl yaşamamız gerektiğini vurgulayan ve işin nasıl yapılacağına dair profesyonel sorumluluklarla ilgilenmektedir. Tüm bunlar görüleceği üzere Tanrı'nın bizden nasıl yaşamamızı istediği hakkındadır (Stackhouse, 1995: 19). Dolayısıyla iş ahlakı kavramı genel olarak din gibi geleneksel inançlardan ayrı olarak düşünülemez. En azından dinlerin ahlak değer sistemleri üzerinde etkisinin olduğu tartışılmaz. Seküler ahlak sistemlerinde dahi kişilerin belleklerinde yer etmiş olan kavramların birçoğunun

dini ve geleneksel kavramlar olduğu görülecektir. Zafar (2001) ve Ingmar (1997)'in yaptıkları yazın taramalarına göre iş ahlakı ve din arasında bağlantıyı gösteren pek çok çalışma bulunmaktadır (Zafar, 2001; içinde: Dubinsky, 1991; Armstrong, 1992; Williams, 1993; Green, 1993; Raltson vd. 1993; Rossauw, 1994; Gould, 1995; Vasquez-Praga ve Kara, 1995; Jayasankaran, 1996; Tuncalp ve Erdem, 1998; Naughton ve Laczniaç, 1993; Schnall, 1993; Ingmar, 1997; 18; içinde: Trompenaars, 1994; Usunier, 1992; 61-66; Hermel, 1993; Von Keller, 1982; Dülfer, 1992; 281-290).

Tarihsel çalışmalara göre, dinsel ahlak ve modern ekonomik yaşam arasında çok çeşitli yönlerden bağlantılar mevcuttur. Doğduğu bölgelerde insanların hayatlarına derinden etki etmiş ve dünya çapında yayılcılık politikalarıyla da geniş kitleleri etkilemiş olan üç büyük din, kültürün bir parçası olarak toplumun tüm kurumlarında, davranışlarında ve değerlerinde yer etmiştir. Bugün seküler ahlakın tamamıyla etkili olduğu ülkelerde dahi alışkanlıklar kapsamında kendisini gösteren bilinç altı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Nitekim modern kapitalizmin kalesi olarak bilinen ABD'de, kapitalizmin sembolü olan bir doların üstünde yer alan "Tanrı'ya güveniyoruz" ibaresi ve üzerinde bulunan çeşitli dinsel simgeler bunun en önemli kanıtıdır.

Çalışmada ahlak değer sistemleri üzerinde etkisi olduğu varsayılan İbrahimi dinlerin (mensupları itibariyle en fazla etkili üç büyük din olan İslamiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik) iş ahlakına bakışı, günümüz işletme uygulamalarıyla benzer ilkeleri incelenerek iş ahlakına dinsel geleneklerin etkili olduğu varsayımı test edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada, kültürel değerlerin ekonomi ve iş yaşamında belirleyici etkilere sahip olduğu varsayımından hareketle tarihsel ve demografik açıdan önemli kabul edilen üç ayrı büyük dini geleneğin iş yaşamının ahlaki boyutlarına etkisi araştırılacaktır. Bu amaçla temel kutsal kitaplar ve ikincil kaynaklar veri alınarak yapılacak olan yazın taramasında dini metinlerde geçen belli başlı olayların sembolik anlamları ürettikleri/gösterdikleri ahlaki değerler bağlamında analize tabi tutulacak ve önemli dini ritüellerin ortaya çıkarmış olduğu ahlak yapıları bu yöntemle karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Bu çalışmanın amacı, Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneklerinin iş ahlakını belirleyen temel önemli değer yargılarını tespit etmek ve ahlaki temeller açısından aralarındaki temel farklılıkları ortaya çıkararak günümüz işletme uygulamalarıyla benzerliklerini ortaya koymaktır. Bu şekilde modern ahlak sistemlerinin daha iyi anlaşılması, derine inerek ahlak anlayışlarında insan davranışlarının daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu çalışma olması gereken ya da evrensel bir ahlak (etik) değer sistemi ortaya koyma iddiasında değildir. Ancak modern iş yaşamında belirleyici olan davranışlara yön veren temel değer sistemlerinin anlaşılmasında dinsel geleneklerin rolünün tartışılmasını amaçlamaktadır. Çalışmada etik ve ahlak kavramları konusunda tartışmaya gidilmeyerek birbirinin yerine kullanılacaktır.

Çalışmaya esas olarak; Max Weber'in Protestan Ahlak'la ilgili, Moses Pava'nın Yahudi iş ahlakına ilişkin çalışmaları ve Rice'in İslami iş ahlakı çalışmaları esas alınarak karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenmiştir. Çalışma; üç büyük dini geleneğin pek çok dalı ve geniş kapsamı olması nedeniyle üç büyük dini geleneğin iş ahlakını kapsamlı olarak incelemekten uzaktır. Konu temel olarak ilahiyat disiplinlerinin temel konusudur. Zaten çalışmanın amacı da kapsamlı bir inceleme olmayıp aradaki etkileşimi birkaç örnek yardımıyla gösterebilmektir. Bu anlamda kapsamın dar tutulması çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilebilir.

II. Yahudi, Hıristiyan ve İslam Geleneklerinde Çalışma'ya Bakış

Dini metinlerde geçen bazı önemli olaylar çalışma olgusu açısından incelendiğinde onların belli ahlaki tutumlar sunduğu da görülmektedir. Örneğin Eski Ahit'te (Tevrat), Yeni Ahit'te (İncil) ve Kuran'da geçen cennetten kovulma vakası, dinlerin çalışmaya bakışını gösteren ipuçları barındırmaktadır. Eski Ahit'e baktığımızda iş bir emirdir. Çünkü Adem ile Havva cennetten kovulurken onlara "yiyeceğinizi dünyadan kendi emeğinizle kazanın" diye emredilir. Jaroslav'a göre, çalışmak, aynı zamanda, Adem ile Havva'nın cennetten kovulmaları sonucu tabi kılındıkları bir cezadır. Bu anlamda onların yasayı çiğnemeleri sonucu uğratıldıkları bir laneti de göstermektedir (Jaroslav 1998: 9-10). Bazı kaynaklara göre, İbraniler çalışmaktan hoşlanmazlardı. Çalışmak, ağır ve sıkıcı bir işti. Eski Ahitte yer alan kaynaklardan birine göre "Hayattan nefret ediyorum, çünkü güneş altında çalışmak bana ızdırap veriyor." (Bass ve Barret, 1977: 41 içinde Kozak, 1999: 80)

İncil'de de "Karının sözünü dinlediğin, ve "O'ndan yemeyeceksin" diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetli oldu; ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin...alının teri ile ekmek yiyeceksin" (Tek. 3: 17-19) şeklinde geçen ifade, çalışmayı günah'ın etkisiyle ortaya çıkmış bir ceza haline sokmaktadır. Bu bakış açıları çalışmayı olumsuz bir kalıba sokmakta olduğundan bunun doğurduğu ahlaki sonuçlar ise işin zorlayıcı ve baskıcı eğilimlerle ele alınması olmaktadır.

Aynı olay Kur'an'da (Bakara, 29-37, A'raf, 19-25) da anlatılmaktadır. Allah'ın Adem ile Havva'ya "...Sen ve eşin bu bahçeye yerleşin ve orada dilediğinizden serbestçe yiyin; ancak bir tek şu ağaca yaklaşmayın ki zalimlerden olmayasınız." (Bakara, 35) şeklindeki buyruğuna uymamaları sonucunda "...İnin, bundan böyle kiminiz kiminize düşman olarak yaşayın ve yeryüzünü bir müddet için mesken edinip orada geçiminizi sağlayın." (Bakara, 36) buyruğuyla karşı karşıya kalmışlardır. M. Esed, Kur'an'da anlatılan Adem ile Havva'nın cennetten kovulmaları olayında asıl üzerinde durulan noktanın, insan oğlunun kozmik kaderi ya da durumunun temsili bir anlatımı olduğunu belirtmektedir. İnsanın "Günah Ağacı"ndan yemediği durumundaki o safiyet, masumiyet döneminde, kötülüğün varlığından ve dolayısıyla eylem ve davranışları için var olan sayısız imkan arasında her an bir seçim yapma

gerekliliğinden haberdar olmadığı; başka bir ifadeyle içgüdüleri doğrultusunda hareket ettiğini söylemektedir. İnsanın bu safiyetinin bir erdem değil de yalnızca bir varoluş koşulu olması, onu ahlaki ve zihni gelişmeden alıkoyan ve hayatına statik bir nitelik kazandıran bir durum olduğunu ifade etmektedir. Esed, bu olayla birlikte ayrıca “İnsanda Allah’ın buyruğuna karşı direngen bir itaatsizlik eylemi olarak simgelenen bilinç gelişimi ya da bilinç/duyarlılık sıçramasının” başlangıçtaki varoluş koşulunu yani safiyet dönemini değiştirdiğini belirtmektedir. O’na göre insan türü, uyandırılmış bu bilinç sayesinde sadece kendi içgüdüleriyle yaşayan bir varlık olmaktan kurtulup, yanlış doğruyu ayırt edebilme ve dolayısıyla hayatta izleyeceği yolu seçebilme yeteneğini kazanarak sahici insana dönüşmüştür (Esed, 1999: 275-274).

Esed, buradaki iniş olayının bir gerileme veya yozlaşma olgusunu değil, tersine, insanın gelişip olgunlaşma sürecinde yepyeni bir ahlaki bilinç kazanma evresini tasvir ettiğini ve “Ağaca yaklaşmayı” yasaklamakla Allah’ın insanoğlunu yanlış davranma imkanından haberdar ettiğini, dolayısıyla kendi irade ve ihtiyarıyla doğru davranma imkanını da verdiğini belirtmektedir. Böylece insan, güdü ve sezgilere göre hareket eden bir varlık olmaktan çıkıp, özgür ve ahlaki bir irade kazanmış oldu (Esed, 1999: 275-274).

Ayrıca İslam inancının temel kaynağı olan Kuran’daki başka bir ayette ‘göklerde ve yerde olanları emrinize amade kılmış’ (Lokman, 20) ifadesiyle dünya, cennetten sınava tabi tutulmak üzere ayrılmış olan insanın hizmetine sunulmuş olmaktadır. Fakat insandan beklenen, yaptığı işlerde Allah’tan gelen ruhsal bağa uygun davranarak sorumluluk içinde davranması olmaktadır. Bu sorumluluk çalışmayı bireysel ve sosyal ihtiyaçlarla sınırlandırmıştır. Bu nedenle İslam’da ‘çalışmak’ Protestan ahlakında varsayıldığı gibi (Weber, 1993) bir amaç değil, bireyin ihtiyaçlarını karşılaması için bir araç olarak görülmüştür. İslam’a göre, insan, Allah’a ve yarattıklarına karşı sorumlu kabul edilerek çalışmanın sosyal hayatla denge içinde olması sağlanmıştır.

III. Yahudi, Hıristiyan ve İslam İş Ahlakı

A. Yahudi İş Ahlakı

1. Yahudi Ahlakı

Yahudi iş ahlakını açıklayabilmek için öncelikle, Yahudi ahlakının incelenmesi gerekmektedir. Yahudi ahlakının açıklanabilmesi, önemli ölçüde Yahudiliğe yüklenen anlamlarla doğrudan ilişkilidir. Yahudilik ile ilgili yazına bakıldığında, Yahudiliğin ne anlam ifade ettiği konusunda farklı değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. Kellner, Yahudiliğin hem seküler ve hem de dini kavramlarla tanımlandığını belirtmektedir. Seküler tanımının daha çok ulusal ya da kültürel olduğunu ve genellikle “siyonizm” (Vaad edilen topraklara Yahudilerin yeniden yerleştirilmesi için kullanılmaktadır.) kavramıyla ifade edildiğini belirtmektedir. Dini kavramlarla Yahudiliğin ortodoks, muhafazakar, yeniden yapısalcı ve reformcu hareketler bağlamında tanımlandığını ve bu hareketlerin her birinin Yahudiliğin normatif yorumunu

sunduklarını ifade etmektedir. Bu yaklaşımların, çoğu zaman iç içe geçtiklerini (Dini Siyonizm) de iddia etmektedir (Kellner, 1993: 82).

Yahudiliğin bu dünyadaki pratik mükemmelliğe yönelen bir din olduğunu ve bu pratik yönelimin ise, "halakhah" ya da "Yahudi hukuku" olarak isimlendirilen Tevrat (Torah) temelli davranış normlarının toplandığı somut metinlerde ifade edildiği belirtilmektedir. Halakhah, sadece dini ve törensel yasaları değil, aynı zamanda sivil, cezai ve ahlaki yasaları da içermektedir. Buradaki ahlaki boyut, Halakhah'ın diğer boyutlardan, Tevrat'ın geri kalanından ve nihayetinde Tanrı'nın emirlerinden ayrı olarak görülmemektedir. Kısacası Yahudi ahlakı, Kitab-ı Mukaddes, Hahamlar, orta çağ ve modern dönem gibi dört ana kategoriye dayanan bakış açıları tarafından şekillenmiştir (Kellner, 1993: 82). Yahudi ahlakının anlaşılması açısından, çalışmada kolaylık sağlanması için daha çok Kitab-ı Mukaddes'in kaynaklığına başvurulacaktır.

Kitab-ı Mukaddes, Yahudi ahlakına kaynaklık etmek ve öğretmekle beraber, bir ahlak metninden ibaret de değildir. Kitab-ı Mukaddes'in bilinen en önemli ahlaki öğretisi, "On emir"dir (Kellner, 1993: 84). On emir aşağıdaki gibi sıralanabilir (<http://kutsalkitap.info/> : (Yasa 5:6-21).

Tanrı şöyle konuştu:

1. "Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkararak Tanrının Yahve benim. "Benden başka tanrının olmayacak.
2. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrının RAB, kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği günahın hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım. Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm.
3. "Tanrının Yahve'nin adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Yahve, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır.
4. "Şabat Günü'nü kutsal sayarak anımsa. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrının RAB'be Şabat Günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancı hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü ben, RAB yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat Günü'nü kutsadım ve kutsal kıldım.
5. "Annene, babana saygı göstereceksin ki, Tanrının RAB'bin sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun.
6. "Adam öldürmeyeceksin.
7. "Zina etmeyeceksin.
8. "Çalmayacaksın.
9. "Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin.
10. "Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin."

Yahudilik'te ahlakın kaynağı, Tanrı'nın iradesindedir ve en az din kadar ahlak da Tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Tanrı kendi yarattıklarından, birbirlerine iyi muamele etmelerini talep etmektedir. Çünkü Yahudi anlayışına göre insan

Tanrı-benzer (image of God) bir varlık olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla herhangi bir birey, mükemmelliğin en üst seviyesine ulaşması ya da kendini gerçekleştirmesi ancak Tanrı'ya benzeyerek başarabilir. Bu Kitab-ı Mukaddes'in en önemli ahlaki doktrini. Tanrı'nın taklit edilmesi doktrini, "İsrail topluluğuna de ki: Kutsal olun, çünkü ben Tanrınız RAB kutsalım." (Leviticus, 19:2) ayetinde ve "Şimdi, ey İsrail halkı, Tanrınız RAB sizden ne istiyor? Yalnız şunu istiyor: Tanrınız RAB'den korkun, O'nun yollarında yürüyün, O'nu sevin; bütün yüreğinizle, bütün canınızla O'na kulluk edin;" (Deuteronomy, 10:12) ile "Tanrınız RAB'bin buyruklarına uyar, O'nun yollarında yürürseniz, RAB size içtiği ant uyarınca sizi kendisi için kutsal bir halk olarak koruyacaktır." Deuteronomy, 28:9) ayetlerinde ifade edilmektedir. Kellner bu ayetlerde, "kutsal olun, çünkü Tanrı kutsaldır" ve Tanrı'nın yolunda yürüyün" şeklinde iki açık emrin yer aldığını ve özellikle Lev. 19:2'de ahlaki (anne babaya saygı, yardımseverlik, adalet, doğruluk, dostluk), törensel (Sabbath töreni ve kurbanlar) ve teolojik konuları içeren bir emirler listesine giriş olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kutsallığa erişmek isteyen bir kimse, Tanrı'nın emirlerine itaat etmesi ve O'nun yolunda yürümesi gerekir (Kellner, 1993: 84). Yahudilik anlayışındaki insanın Tanrı-benzer (image of God) yaratılışının aynı zamanda "komşunu kendin kadar sev" (lev:19:18) gibi evrensel sayılabilecek bir ahlaki ilkeye de işaret ettiği belirtilmektedir (Kellner, 1993: 85).

Hahamlar döneminde de Kitab-ı Mukaddes'in önerdiğine benzer bir ahlak anlayışından söz edilmektedir. Hahamların önemli yazılı metinleri temelinde, "Tanrı'nın yolunda yürüyerek kendimizi kutsal kılmak adına emirleri yerine getirmek için hayatımızı nasıl yaşamalıyız?" sorunuyla ilgilenmektedir. Bu soruna patrikliğin cevabı, davranışlarımızın bütün boyutlarını yönetmek için düzenlenen detaylı bir yasa metninin tarif edilmesi şeklinde olmuştur. Bu metin ise, "halakhah"tır. Mishnah ile Talmud'un hahamları da, Tevrat'ın esas öğretisinin Tanrı-benzer yaratımda olduğunu kabul etmektedirler. Kısacası hahamların ahlaki öğretisi, Tanrı-benzer yaratılıştan dolayı başkalarına saygı üzerine dayanmaktadır. Yahudi hahamlarından Hillel, bu anlayışı "Altın kural" olarak da ifade edilen "İstemediğin şeyi başkalarına yapma; Tevrat'ın bütünü bundan ibarettir. Gerisi ise, izahattır." şeklinde ifade etmiştir (Kellner, 1993: 86). Günümüzde bu bakış açısı, "sana nasıl davranılmasını istiyorsan, başkalarına öyle davran" şeklindeki evrensel bir ahlak ilkesi olarak kabul edilmektedir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Yahudi ahlak öğretisi, insan doğası üzerine vurgu yapmaktadır. Çünkü Yahudilik inancı, insan varlığının Tanrı-benzer yaratıldığını ve insanın kendini gerçekleştirmesinin ise Tanrı'yı taklit ederek mümkün olabileceğini kabul ettiğinden, insan doğası anlayışını Tanrısal doğa anlayışına dayandırmaktadır. Tanrı hareket gücü olan bir varlık olarak görüldüğünden, eylemdeki mükemmellik veya ahlak, insani uğraşların en önemli kısmı olarak kabul edilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında

Yahudilerin ahlak anlayışı bağlamında insani uğraşlar içinde önemli bir yer edinen Yahudi iş ahlakı incelenmeye çalışılacaktır.

2. Yahudi İş Ahlakı

Pava, felsefecilerin, anlamlı ahlaki ilkelerin evrensel olduklarına inandıklarını ve özellikle önemli ahlak felsefecisi olan Immanuel Kant'ın (1724-1804) da, ünlü "kategorik emirler" yasasıyla, ahlaki eylemlerin evrensel ilkelere uymak zorunda olduklarını kabul ettiğini belirtmektedir (Pava, 1998: 604). Bu anlayış doğru kabul edilirse, o zaman herhangi bir dine has bir iş ahlakından söz edilebilir mi? Her ne kadar evrensel ahlaki ilkelerden söz edilse de, her dinin veya öğretinin etkilediği ve kendine has özellikleri olan bir ahlak ya da iş ahlakı uygulamasından söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Pava kendine has özellikleri olan bir Yahudi iş ahlakının var olduğunu ifade etmektedir. Yahudi iş ahlakının içerik ve metot açısından diğer iş ahlakı anlayışlarından farklı olduğunu belirtmektedir. Pava'ya göre, özellikle içerik açısından bakıldığında, üç yönden Yahudi iş ahlakı diğer seküler anlayışlardan farklıdır (Pava, 1998: 604):

- Tanrı, değerlerin nihai kaynağıdır.
- Toplumun merkeziliğini esas almaktadır ve
- Bireysel ve toplumsal dönüşüme dayanmaktadır.

Pava, Yahudiliğin Tanrı'yı değerlerin nihai kaynağı olarak gördüğünü ve dini bakış açısından her zaman ahlakın en önemli sorununun, bireylerin arzularıyla değil; Tanrı'nın değerleriyle ilgili olduğunu söylemektedir. Bu anlayışın ise şu ayetle ifade edildiğini belirtmektedir: "Daha sonra Tanrı İbrahim'i sınıadı. "İbrahim!" diye seslendi. İbrahim, "Buradayım!" dedi. Tanrı, "İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git" dedi, "Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun." (Genesis, 22:1-2)

Yukarıdaki ayetlere bakarak Pava, insanların Tanrı'nın insanı niçin böyle katı bir yöntemle test etmek istediğini düşünebileceğini belirtmektedir. Başka bir test etme yolu seçemez miydi veya İbrahim'e daha orta bir yol öneremez miydi? Pava İbrahim'e dünyevi zenginliğinin tümünden veya refahından gönüllü olarak fedakarlık etmenin bir kanıtı olarak prestijden vazgeçmesini emretmiş olabilirdi, ancak Tanrı burada İbrahim'e kendi önceliklerini göstermek için mutlak anlamda açık bir fırsat tanıdığını ve ekstrem olmayan bir sınama biçiminin emredilmesinin, şeytana açık bir kapı bırakabileceğini düşünmektedir (Pava, 1998: 606).

Pava, İbrahim'in oğlunu gönüllü bir şekilde kurban etme eyleminin, evrensel olarak kabul edilen hiçbir kuralla (Kant'ın kategorik emirler yasası veya Mill'in faydacılığı vd.) uyuşmadığını ifade etmektedir. Tanrı'nın buradaki sınavasının gücü ve amacı, tamamen radikal talebinde gizlidir. Kurban etme emrini asıl önemli kılan şeyin, onun radikalliğidir. Eğer herhangi bir insan-tanrı ilişkisi sadece dini temelli ise, o zaman bu fedakarlıktır (kurban). Tam bir fedakarlık ise hayatın kendisidir. Eğer İbrahim Tanrı'ya inanıyorsa, o zaman

başka bir tercihi yoktur. Tanrı onun ahlaki yükümlülüklerinin kaynağıdır. Tanrı her neyi emrediyorsa, insanlar ona itaat etmek zorundadır. Bu bağlamda İbrahim'in oğlunu kurban etme eylemi ne ekstrem ne de radikal bir eylemdir. Dolayısıyla Tanrının onayını almayan bir beşeri ahlak, ahlak değildir. Kısacası, İbrahim'in Tanrı'nın emirlerine itaatten başka seçeneği benimsememiştir. Böylece Yahudi ahlakı, değerlerin nihai kaynağı olarak Tanrı'nın kabul edilmesiyle başlamaktadır (Pava, 1998: 607-608).

Yahudi ahlakının ikinci özelliği ise, toplumun merkeziliğidir. Yahudi inancına göre, Tanrı'nın dini ve ahlaki emirleri, öncelikle topluluğa yöneliktir ve daha sonra topluluğun üyesi olan bireylerine yöneliktir. Dolayısıyla burada ahlak, mütefekkir bir aklın soyut bir yaratımı ya da entelektüel bir egzersiz değildir; aksine toplumun geçmişinde ve kalbinde olan, yaşayan bir olgudur. Ahlak, toplumda birlikte yaşamayı öneren, bireylerin kendi anlam dünyalarındaki karmaşıklıktan kaynaklanan birçok eylemleri içinden bir eylem, en iyi tarz, bir boyuttur (Pava, 1998: 609-610).

Pava dini iş ahlakında toplumun merkeziliğinin, Yahudi toplumunda hür teşebbüs işletme dünyasının bir değeri olarak kabul eden egemen görüşle ilişkili problemleri azaltmaya hizmet ettiğini ifade etmektedir. Yahudiliğin kutsal metinlerine bakıldığında, toplumun yaratılması, devam ettirilmesi ve geliştirilmesini sağlama noktasında üç Talmudik ilkenin varlığından söz edilmektedir. Bu ilkelerin her biri, Yahudi iş ahlakı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Yahudiler, ihtiyaç sahibi olanlara karşı farklı sorumluluk düzeylerini kabul etmektedir. Talmud, bir birey öncelikle ihtiyaç sahibi olan aile bireylerinin ihtiyacını karşılamakla, daha sonra içinde yaşadığı şehrin ve son olarak da başka şehirlerin ihtiyacını karşılamakla yükümlü olduğunu ifade etmektedir (Pava, 1998: 612-613).

Yahudi anlayışına göre, yerel toplulukların (aile, toplum) özel sorumluluk taleplerinin varlığı, iş ahlakının ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. İşletmeler, kendilerine en yakın bu grupların ihtiyaçlarını karşılamak için, yardım faaliyetleriyle (philanthropic) ilgilenmeleri gerekmektedir. Kendi çalışanlarının ve içinde faaliyetlerini gerçekleştirdiği toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir işletme, Yahudiler açısından kabullenilme düzeyi çok yüksektir (Pava, 1998: 207-208).

Toplumun refahını geliştirici özelliği olan diğer Talmudik ilke ise, "Kofin al midat S'dom" olarak ifade edilmektedir. Kofin al midat S'dom, kısacası kişinin kendi yasal hakkından başkası lehine vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Şu şekilde yorumlanmaktadır: "A şahsı yasal bir hakka sahip olsun, B bu hakkı ihlal ettiği halde A'nın hiçbir kaybı olmamaktadır, fakat B fayda sağlamaktadır ve böylece A'nın yasal hakkının ihlalline izin verilmektedir." Başka bir ifade ile, Talmudik yasa, Kofin ilkesini işleterek B'nin faydasına A'yı yasal bir hakkından feragat etmeye zorlamaktadır. Kofin ilkesi, yasal ve ahlaki bir ilke olarak Yahudi kaynaklarında kabul edilmekte ve modern ekonomide önemli ölçüde uygulanmaktadır (Pava, 1998: 207-208).

Yahudi iş ahlakıyla önemli ölçüde ilişkili olan diğer bir Talmudik ilke de, “lifnim mishurat hadin” olarak ifade edilmektedir. Bu ilke, Yahudi hukukunun sınırlılığından kaynaklanan ortak bir ahlaki dilin oluşmamasının eksikliğinden hareketle ortaya çıkmıştır. Yasal metinleri aşan bir yönü vardır. Yahudilerin dini anlayışına göre, uygun ve anlamlı olan şeyler, Tanrı’nın bizden istediği şeyleri yapmaktır. Dolayısıyla Yahudilik, müntesiplerine bireysel veya toplumsal bir dönüşümü önermektedir. Bu yüzden Yahudi iş ahlakı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu etkisi, özellikle iki kategoride ele alınabilecek emirler (mitzvot) şeklinde görülmektedir. Pava, birinci grup emirlerin daha çok performans ile ilgili olduğu ve ikinci grubun ise, hem eylem ve hem de ruhsal dönüşümü talep ettiğini belirtmektedir (Pava, 1998: 610-612).

Görüldüğü gibi geleneksel Yahudilik kaynakları, Yahudi iş ahlakının anlaşılması için sadece bireyin üzerinde durulmasının yeterli olmayacağını, aynı zamanda toplumsal düzeyde de bir dönüşümün dikkate alınması gerektiğini önermektedirler. Bireysel düzeyde Yahudi ahlakı dönüşümseldir ve bağlayıcı bir statüko kabul edilmemektedir. Yarın bugün üzerinde herhangi bir ahlaki iddiaya sahip değildir. Kısacası dönüşümün olabirliği, ümit verici, iyimser ve başarıya isteği olan bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Böylece iş ahlakı tartışmalarında dönüşüm imgesini harekete geçirmektedir. Transformasyon vaadi, özel olsun kamusal olsun hayatımızın bütün yönlerine nüfuz etmektedir. Hem bireysel düzeyde ve hem de işletme gibi topluluk faaliyetlerinde dini bir ideal izlenmelidir. Yaşayan bir toplumda bireysel düzeyde ahlaki ilerleme ideale bağlanması, aynı zamanda kendi organizasyon ve kurumlarında da ahlaki bir ilerlemeyi istemesi sonucunu doğuracaktır.

B. Hıristiyan İş Ahlakı

Hıristiyanlıkta iş ahlakının kaynağı kutsal kitap (eski ve yeni ahit) olarak gösterilmektedir. Ancak değer sistemi olarak beş ayrı gelenekten gelen ahlak sistemlerinden oluşmaktadır. Bunlar; (1) Doğu Avrupa ve Rusya’da etkisini gösteren Ortodoksluk, (2) Roma Katolikliği, (3) Luteryanlık, (4) Dünyada İngilizce konuşan ülkelerde Presbitaryen biçiminde karşılanan Kalvinist ya da reformcular, (5) Anglikanlar olarak sıralanabilir (Preston, 1993: 93). Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde çalışma ilk günah sebebiyle insanlara verilen bir ceza olarak algılanmakta ve çalışmayı olumsuzlayan değerler atfedilmekteydi. Çalışmayla birlikte bir Hıristiyan hem günahının kefareti ödenebilecek hem de diğer yardıma muhtaç kardeşlerine yardım edebilecektir. Çalışmanın bir cezalandırma biçimi olarak algılanması, Mc Gregor’un X kuramının temellerinden birini oluşturduğu konusunda yorumlarda bulunmaktadır (Bass ve Barret, 1977: 41 içinde Kozak, 1999: 80).

Ekonomik hayat ve din arasındaki ilişkinin varlığına vurgu yapan en önemli eserlerden biri, Max Weber’in “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” eseridir (Stackhouse, 1995; 247). Weber’e göre, dini olaylar ile ekonomik olaylar karşılıklı olarak birbirine bağlıdır. Çalışmalarında özellikle Protestanlık

ve kapitalizm ilişkisini ele alarak, batılı toplumlarda ortaya çıkan modern kapitalizmin temelde dayanağının Protestan ahlakının olduğunu iddia etmektedir (Weber, 1999; 383 içinde: Keskin, 2004: 13). Weber, ekonomik şartların mevcut olduğu çoğu toplumlarda, çeşitli dinlerin ürettiği değer ve tutumların kapitalizmi neden ortaya çıkardığını ya da çıkarmadığını açıklamaya çalışmıştır (Torun, 2002; 97).

Max Weber' in kullandığı Protestan ahlâk öğretisi, temelde Protestanlığın önde gelen Calvin'ci ilahi takdir öğretilerine dayanır (Weber, 1985; 78). 1647 Westminster Bildirisi metninden oluşan bu öğreti, beş noktada özetlenebilir (Weber, 1985; 79; Aron, 1989; 372 içinde: Torun, 2002; 93):

*Dünyayı yaratan ve yöneten, ama insanların sınırlı akıllarının kavrayamayacağı mutlak, yüce bir Tanrı vardır.

*Her birimizin kurtuluşu (seçilmesi) ya da helâkı Tanrı tarafından önceden belirlenmiş olup kişinin, kendi çabasıyla önceden belirlenen bu akıbeti değiştirmesi mümkün değildir.

*Tanrı dünyayı kendi şanı için yaratmıştır.

*İster seçilmiş ister lanetlenmiş olsun bireyin dünyadaki ödevi, *Tanrı'nın şanı için çalışmak ve yeryüzünde Tanrı'nın hâkimiyetini kurmaktır.

*İnsan için kurtuluş ancak tanrısal merhametle mümkündür.

Aron'a (1986) göre, İlahi takdir öğretilerinde; dünyada günaha batmış mü'min, Tanrı için çalışmalıdır. Her şey Tanrı'nın takdirine bağlı olduğundan, birey, kurtuluşa mı ereceğini, yoksa lanetleneceğini mi bilemez. Bu durumda bireyler "seçilmesinin" işaretlerini arayacaktır. Kalvinci mezhepler, dünyevi (ekonomik) başarılarla seçilmişliğin (felahın) kanıtının bulunduğunu düşünürler. Birey, kurtuluş (seçilmiş olmak) belirsizliğinin verdiği korkudan kurtulmak için çalışmaya yönlendirilir. Seçilmişliğinden emin olmak için bir meslekte aralıksız çalışmanın en iyi yol olduğu özellikle salık verilir. Dinsel kuşkuyu sadece bu yatıştırır ve bağışlanma kesinliğini verir. Bu psikolojik süreç sonuçta bireysellik güçlendirmiştir. Herkes Tanrı karşısında yalnızdır. Bireysellik, yakın ile ortaklık ve başkalarına karşı görev duygusunu zayıflatır. Akılcı, düzenli, sürekli çalışma, Tanrı'nın emrine boyun eğme olarak yorumlanmaya başlanır (Aron, 1986: 373 içinde: Torun, 2002: 93).

Luther, çalışmayı, insanın Tanrı'nın rızasını kazanması için bir vesile olarak görüyordu. Calvin de aynı yaklaşımla çalışmanın Tanrı'nın bir emri olduğunu, yeryüzünde Tanrı'nın hakimiyetinin ancak insanın çalışmasıyla, alın teriyle gerçekleşeceğini söylemektedir. Bir insanın çalışmasında ve mesleğinde başarılı olması yaptığı işin Tanrı tarafından beğenildiğinin bir işaretidir. Böylece sahip olunan zenginlik Tanrı'nın sevgili kulu olmaya bir işaret olduğu için zenginler ve zenginlik yüceltilmektedir. Bu düşünce biçimi Weber'e göre, insanların dünyaya çalışmaya, kazanmaya daha bir önem vermesine ve adeta dini bir çabayla birbirleriyle yarışmasına ilerlemelerine yol açmıştır. Bu düşünce ise modern kapitalizmin temelini teşkil eden Protestan ahlakını oluşturmuştur (Weber, 1985: 130, Kozak, 1999: 80-81). Tanrı'nın şanı

yüceltmek için boş zaman ve zevkle değil, yalnızca çalışmayla hizmet edilir. Zamanın boşa harcanması bütün günahlar içinde ilki ve en ağır olanıdır. Baxter'e göre, mesleklerinde tembel olan kişiler zamanı geldiğinde Tanrı'ya zaman ayıramayacak kişilerdir. İş her şeyden önce yaşamın Tanrı tarafından yazılmış kendi içindeki amacıdır. İşe karşı isteksizlik, kutsanmışlık durumunun eksikliğini göstermektedir (Weber, 1985: 126-127).

Dünyevi asketik Protestanlık, mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücüyle karşı çıkmış, tüketimi, özellikle lüks tüketimi sınırlamıştır. Buna karşılık, mal kazancını psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarmış ve kazanç uğraşısını yalnızca yasal hale getirmemiş aynı zamanda doğrudan doğruya Tanrı'nın isteği olarak görmüştür. Bedensel zevklere ve dünyevi mallara olan bağımlılığa karşı savaş, rasyonel kazanç karşı bir savaş olmayıp mülkün akıl dışı kullanımına karşı bir savaştır. Yeni iş anlayışı, durup dinlenmeden sürekli, sistematik dünyevi meslek öğretisinin dini değerlendirilmesinin asketizme ulaştıracak en yüksek araç ve aynı zamanda insanın yeniden doğmasının ve gerçek inancının en emin ve açık ispatı olması, kapitalizmin ruhu olarak adlandırılan yaşam biçiminin yayılmasının en büyük kaldıracı olmuştur. Tüketimin sınırlandırılması ile kazanç peşinde koşmanın serbest bırakılması birlikte ele alındığında ortaya sermaye birikimi sonucu çıkmıştır (Weber, 1985: 137-138).

Çalışmayı yücelten görüşler sadece Protestanlıkta kalmayıp, 16, 17 ve 18. yy.'da Orta Avrupa'da ve İngiltere'de Katolik ve diğer dini kaynaklarda da aynı görüşün geliştirildiği ve savunulduğu görülmektedir. Bu yaklaşım içinde Colbert 1668 yılında, tembellik ve aylaklığın onlarda bir alışkanlık alma hali tehlikesine karşılık çocukların altı yaşından itibaren tekstil endüstrisinde çalıştırılmalarını öğütlemekteydi (Kozak, 1999; 113). Ayrıca son dönemde Centesimus Annus Ferman'ında (1991) Papa 2. John Paul Kapitalizmin yanlışlarına karşı çıkarak, iş yerinde iyi, doğru ve güzele ulaşmak için devlet ve toplumun işsizlik, uygun ve yeterli ücret, uygun eğitim, beşeri çalışma koşulları konularında ortak sorumlulukla bir arada çalışması gerektiğini savunmuştur (Hoksbergen, 1992: 946).

Sonuç olarak iş ve çalışma kavramlarının Hıristiyan geleneklerde daha çok Tanrı'nın rızasını kazanma, O'nun şanını yüceltme olarak algılanmış ve bir görev olarak görülmüştür. Dünyadan ziyade ahret hayatı ve yaratılış günahından arınma temel alınmıştır.

C. İslam'da Çalışma ve İş Ahlakı

İslam dinine göre iş ahlakının temel dayanağı Kuran ve sünnettir. Kuran'ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde ekonomik faaliyetleri düzenleyen emirler bulunmasına karşılık genel olarak İslam ahlakçıları bu konuyu fıkıh ve hukuk konuları kapsamında incelemişlerdir (Rice, 1999: 346; Quddus vd., 2005: 152; Pazarlı, 1980: 324).

Her Müslüman'ın hem dünya için hem de ahiret için çalışması şarttır. Her türlü saadet ve refah çalışmakta, her türlü bela ise tembellikten gelmektedir. Tembellik her türlü ahlaksızlıklara sevk ettiği gibi, Müslüman olmanın niteliği çalışkan olmaktır (Kaleşi, 1990: 13). Yine takip eden ayeti kerime de görüleceği üzere İslam'da çalışmanın ve emeğin karşılığının insana tamamıyla kendisine verileceğinden bahsedilerek çalışmaya verilen önem gözler önüne serilmektedir: “Hakikaten insan kendi sarf ettiği emekten başka hiçbir şeye sahip değildir ve muhakkak sarf ettiği bu emek ileride görülecek, sonra ona tastamam karşılığı verilecektir.” (Kuran-ı Kerim, 53; 39-40-41)

İslam bütün üretici çalışma biçimlerine en üst düzeyde değer atfetmektedir. Kur'an'da üretici çalışmayı (amel) sadece dini bir yükümlülük olarak değil aynı zamanda elliden fazla ayette imanla ilişkilendirmektedir. İmanla çalışma arasındaki ilişki ağaçla kökleri arasındaki ilişkiye benzetilmektedir. Biri olmadan diğeri de olmaz. Örneğin Kur'an Müslümanların ibadetlerinden sonra kendi işlerine yeniden devam etmelerini emretmektedir. Daha önemlisi bu dünyanın inşası için çok ve akıllıca çalışması bir bireyin yükümlülüğüdür. Aynı şekilde dünyanın doğal kaynaklarından en iyi şekilde faydalanmak da bireysel yükümlülük olarak görülmektedir. Böylece Kuran tembelliğe, zamanı boş şeylerle geçirmeye ve birinin üretici olmayan faaliyetlerle uğraşmasına şiddetle karşı çıkmaktadır (Abeng, 1999: 241). Weber'de Din Sosyolojisi eserinde konuya benzer açıdan yaklaşmıştır. Buna göre; Kur'an rasyonelliğin büyük bir yer tuttuğu kutsal bir kitaptır. Kurucusunun izinden giden İslamiyet, müminleri yeryüzünde hep eyleme itmiştir. Sonra gelen mutasavvıflar, Kur'an'da bu dünyadan elini eteğini çekmeye, keşişliğe bir teşvik gördüler. Kadercilikle İslam arasında bir bağ kurmaya kalkışmak boşunadır (Weber, 1993; 264-265).”

Kur'an, Allah'ın lütuf olarak ifade edilen maharet ve teknolojiyi edinmeleri için insanları cesaretlendirmekte ve kendi hayatını kazanmaları için çabalayanları övmüştür. Kuran hem ticaret mesleğini teşvik etmiş, tüccarların uzun seyahatler yapmaları ve yabancı bölgelerde iş yapmaları için cesaretlendirmektedir. Ticaret mesleğini olumlu olarak gören Kuran, aynı zamanda ticarete güven, doğruluk ve adalet konusu üzerinde önemle durmuştur (Kuran, 6:152; 17:35; 55:9), (Abeng, 1999: 241-242).

Rice (1999), “İslami etik ve işletme için uygulamaları” çalışmasında, serbest piyasa ekonomisiyle İslami dünya görüşünü karşılaştırmış ve İslam iş ahlakına ilişkin “ahlak filtresi” kavramını ortaya koymuştur. Buna göre, gerçek ihtiyaçlara odaklanma, bunların öncelikli olarak üretimi ve fiyatlandırılmasında adalet, toplumun normal standartlarının üstünde lüks ve aşırı tüketime izin verilmemesi vb. konuları kapsamaktadır. İslam bu ilkeleri zorlamayla veya despotizmle değil birbiriyle ilişkili üç temel kavramla rehberlik etmektedir (Rice, 1999: 346-348): Birlik, Adalet, Emanetçilik. Birlik (tevhit): İslam iş felsefesinin temeli kişinin Tanrı'yla olan ilişkilerine uzanır. Birlik kavramı paranın iki yüzüne benzetilebilir. Bir yüzü Tanrının evrenin tek yaratıcısı

olduğunu simgelerken, diğer yüzü herkesin birbiriyle eşit ve kardeş olduğunu vurgulamaktadır. İşletme kavramına yansımaları ise fırsat ve çabalarda işbirliği ve eşitlik olarak anlam bulur. Adalet; İslam kesin bir biçimde, eşitsizlik, adaletsizlik, sömürü ve baskının bütün izlerini yok etmek amacındadır.

Emanetçilik; insanlar yeryüzünde Tanrının emanetçileri olarak görülürler. Tanrının adına hareket ederler. Maddi zenginlik arzu edilebilir bir amaç iken tek başına yeterli değildir. Motive eden temel unsur, ibadet olması varsayımdır. Lüks yaşam ve gösterişe hoşgörü yasaklanmıştır. Hiç kimse tanrı tarafından verilen kaynakları boşa harcama ve yok etme yetkisine sahip değildir. Özellikle çevreci yaklaşımlar açısından bu ilke dikkat çekicidir. Yahudi ve Hıristiyan inanç sistemlerinde de bu ilkeye benzer ilkeler mevcuttur. “Yeryüzü efendindedir ve her şey O’nundur.” (Psalms, 24; 1). Ayrıca İslam inancına göre, tüm ticari ve iş ilişkilerinde Müslüman olsun olmasın herhangi bir ayırım gözetilmeden herkese aynı ilkelerle muamele etmek gerekmektedir (Gambling ve Abdel Karim, 1991: 3).

Pazarlı İslam ahlakının ekonomik düzene ilişkin Kitap (Kur’an) ve sünnete göre konulan genel kurallarını aşağıdaki gibi toplamıştır (Pazarlı, 1980: 324-326).

- “Kişinin nasibi ameli kadardır”, insanın kazançta ve servette payı ameli kadardır. İslam’da çalışmadan asalak yaşamak yoktur, her çeşit hileli kazanç günah sayılmıştır.
- İslam toplumlarında herkesin ekonomik, üretim, tüketim ve değişim alanlarında dürüst ve namusuyla çalışması ve kazanması gerekir. Tembellik ve israfın yeri yoktur. Yapılan çalışmalar verimli ve topluma yararlı işler olmalıdır. Birey ve toplum yararları birlikte yürütülmelidir.
- Ekonomik işlerde çeşitli iş kolları arasında dayanışma ve yardımlaşma olmalıdır. Ekonomik rekabet meşru sınırlar içerisinde kalmalı, düşmanlık ve çatışmaya yol açmamalıdır.
- Dünyada iyi yaşamak kötü görülmemelidir. Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahret için çalışmak gereklidir. Kasas suresi 77. Ayette, “Allah’ın sana verdiği şeylerde ahret yurdunu da gözet, dünyadaki payını da unutma. Allah’ın sana yaptığı iyilik gibi sende iyilik yap, yeryüzünde bozgunculuk isteme. Doğrusu Allah bozguncuları sevmez.” Yine başka bir ayette dünya-ahret dengesi şöyle ifade edilmektedir: “O insanlardan bazıları ey Rabbimiz, bize nasibimizi dünyada ver derler ki onların ahretten nasipleri yoktur. Kimi de ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi hal, ahrette de iyi hal ver ve bizi ateş azabından koru derler, işte onların kazandıkları sevaptan nasipleri vardır (Bakara Suresi).”
- İslam ahlakı dünyaya tapmayı, tamahkarlık ve ihtirası yasak etmekle beraber fakirlere yardımı da emreder. Birbirine karşıt görünen durumlar arasında akıl ve vicdan yoluyla denge kurmak ve en hayırlı yolu seçmek ahlakın temel görüşüdür.
- “Ölçü ve tartıyı doğru yapın (Enam, 152).” Meslek sahibi insanların mesleki vicdanları sağlam olmalıdır. Meslek sahibi kişi, mesleğinde

namuslu ve doğru çalışmalı, her çeşit hile ve kötülükten uzak kalmalıdır.

Diğer erdemlerle birlikte, Kuran, aynı zamanda toplumda refahın eşit ve adil dağılımını da emretmektedir. Kuran'ın gönüllü yardım eylemini (infak) teşviki ve toplama ve istifçiliği ayıplamasından ayrı olarak aynı zamanda zekat ve miras hukuku gibi çeşitli kurumlar oluşturmuştur. Kuran fakirliği yok etmek ve toplumun bütün üyelerinin sosyal güvenliğini sağlamaya çalışırken onun dağıtımçı sistemi, işletme dünyasının sömürücü unsurlarını bertaraf etmektedir. Böylece işletme faaliyetlerinin sadece adalet ve ahlaki bir doğrultuda devam etmesine yardım etmemekte aynı zamanda onun gelişip büyümesine de yardım etmektedir (Abeng; 1999: 242). İslam yaşamın bütününde olduğu gibi iş yaşamında da eşitlik prensibini emretmektedir. İslam insan ırkının birliğini savunmakta ve ırk, renk ya da bölgesel farklılıklara dayanan her türlü ayrımcılığa şiddetle karşı çıkmaktadır. Adalet prensibiyle, her türlü, baskı ve zulmü yok etmeye çalışmaktadır (Shaltout, 1995: 360). Bu prensip küreselleşmenin en yoğun olarak etkisini gösterdiği çağımızda farklılıkların yönetimi uygulamalarıyla benzerlik taşımaktadır.

İslam'da, çalışan ve işveren arasındaki ilişki de adalet ve sorumluluk temeline dayanmaktadır. İslam'da "helal ekmeğe yeme" kavramıyla, kişinin hak etmediği parayı kazanmasının onun başına hastalık, zenginlik kaybı vs. gibi Allah'ın türlü gazabını getireceği inancı hâkimdir (Nasr, 1985; 55-56).

İslam'da öngörülen işletme davranışı, özgürlük ve adalet gibi iki temel ilkeye dayanmaktadır. Kuran'a göre bütün peygamberlerin temel misyonu, doğru bir dengeyi sağlamaya ve adaleti yüceltmeye çabalamaktır. Kuran, Müslümanlara kendi aleyhlerine bile olsa dürüst ve adil olmalarını emretmektedir (Abeng, 1999; 242). (Kuran, 4;135; 4;58; 5;8) İşletme eylemlerinde özgürlük, özel mülkiyet hakkı, ticaretin yasallığı ve karşılıklı rızanın varlığını ifade etmektedir. Karşılıklı rıza, baskı, dolandırıcılık ve yalandan ziyade irade, güven ve doğruluk gibi erdemler söz konusu olduğunda var olmaktadır (Abeng, 1999; 242). Ayrıca, tüm ticari işlemler ve iş ilişkilerinde helal ve haram kavramlarını gözetmektedir (Nasr, 1985: 56). Yine finansal işlemler açısından bakıldığında da tüm işlemlerde, doğruluk, vefa (sadaqat), sorumlulukların ifasında ya da anlaşmaların feshinde gönüllülük esaslarını gözetmektedir (Shaltout, 1995; 361).

Yukarıda sözü edilen, Ahlak filtresi kavramı yine İslam'ın bir denge dini olduğu varsayımıyla güçlendirilmiştir. Özgürlük ve adalet ilkelerinin uygulanışında bu yaklaşımı görürüz. Buna göre İslam orta bir yolu savunmaktadır. Hem bireylerin özgürlüklerini savunurken aynı zamanda başkaları üzerindeki haklarını dengelemeye çalışmaktadır. Kısa dönemli kârlar için her ne olursa olsun anlayışına karşı olunduğu gibi, kişilerin özel mülkiyet ve girişimcilik hakları da korunmuştur. İslam hem bu dünya için hem de ahret için çalışmayı özendirir. Ne ahret için dünyadan vazgeçmek ne de dünya için ahretten vazgeçmek benimsenmiştir (Rice, 1999: 349). Yine denge

konusuna Nasr'da değinmiştir. İslam'a göre gün üçe ayrılır: üçte biri çalışmaya, üçte biri dinlenme ve uyumaya, üçte biri de sosyal faaliyetler, boş zaman ve aileye ayrılmıştır (Nasr, 1985: 55).

İşletmelerin kendi iç ve dış paydaşlarına yönelik faaliyetlerinde ve davranışlarında gözetmesi gereken adalet şu unsurları içermektedir (Abeng, 1999; 243):

- Verdiği sözü yerine getirmek
- Tartı ve ölçüde doğruluk,
- Doğru sözlülük, içtenlik ve güven, (Kuran,55;7-9, 83; 1-6)
- Etkinlik
- Erdemin tercih edilmesi (Kuran, 28;26)
- Araştırma ve doğrulama (Kuran, 17;36, 49; 6)

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam arasındaki temel fark, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta, ekonomik sistem ve din arasında belli bir mesafe varken, İslam'da pratik bir yaşam programı sunulmaktadır. İslami sosyo-ekonomik sistem, faiz, vergi, varlıkların dolaşımı, adil ticaret ve tüketim konularında detaylar içermektedir (Rice, 1999; 349). İslam sonuç olarak, iş hayatının da dahil olduğu hayatın tüm alanlarına ilişkin emirler içeren ve özü adalet olan bir dindir (Stackhouse, 1995; 357). Bütün bu ilkeler bir bütün olarak aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: *İslami Ahlak Prensipleri ve Modern İşletme Uygulaması*

Ahlaki prensip (Birlik, adalet, Emanet)	İlgili işletme uygulaması
Arabın arap olmayana üstünlüğü yoktur. Siyahın beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük yalnızca takvadedir. (H.Ş.)	İşe alma, satın alma ve satmada ayrımcı olmayan davranış ve eşit fırsat.
Ey insanlar, şüphesiz ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır... (Kuran 49;13)	Takım çalışması, uluslar arası işletmecilik
"İnsan için ancak çalıştığı vardır" (Kuran, 53; 39)	Ödüller ancak çaba harcadıktan sonra alınabilmelidir.
Allah bir kimse bir şey yaptığı zaman o işi mükemmel olarak yapmasını sever. (H.Ş.)	İşte mükemmellik ve kalite
"...Rabbim ilmimi arttır de." (Kuran, 20; 114) Bilgi edinmek (ilim) her Müslüman kadın ve erkeğe farzdır. (H.Ş)	Bilgiyi araştırmanın önemi, araştırma ve geliştirme, bilimsel faaliyetler, eğitim programları, yönetici eğitimleri, teknoloji transferi
"Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor..."(Kuran, 4; 58).	İş ilişkilerinde ve iş yerinde sorumluluk ve güven
"Her mescitte güzel ve temiz giyinin (zinetlerinizi takın), yiyin, için fakat israf etmeyin..." (Kuran, 7; 31)	Kaynakları boşa harcamadıktan sonra zenginlik ve tüketim kabul edilebilir. Çevreye dikkat.
"Göklerdeki her şey ve yerdeki her şey Allah'ındır..." (Kuran, 3; 129)	Özel mülkiyet sınırsız değildir.
"Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez, bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir." (Kuran, 4; 36-37)	Stokçuluğun yasaklanması, işletme girişimlerinde yatırım, harcama ve varlıkların dolaşımını teşvik.

Tablo 1: İslami Ahlak Prensipleri ve Modern İşletme Uygulaması (Devam)

“Mallarınızı Allah yolunda harcayın, Kendi kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin...” (Kuran, 2: 195)	Gösterişli tüketimin yasaklanması
“Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”(Kuran, 18: 46)	İnsani değerlerin zenginlik ediniminden daha önce gelmesi.
“O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hakim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandı. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Kuran, 6: 165)	Gelir farklılıklarına verilen izin
“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.” (Kuran, 43-32)	Yöneticiler, işçiler ve profesyoneller arasında kabul edilebilir bir ayrım
“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekat) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah hakkıyla iştirakdir, hakkıyla bilendir.” (Kuran, 9: 103)	Gelirin yeniden dağılımı, paylaşım şansını artırma
“...Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır...” (Kuran, 2: 275)	Usulsüz faizin borç verene sağladığı fayda
“Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.” (Kuran, 11: 85)	Ölçü ve ağırlıkta tamlık
“Aldatan bizden değildir” (Hadisi Şerif)	Kim sorunu bozuklukları bilirse söylemekle sorumludur.
“Bir kardeşiniz işlem yaptığı zaman fiyat arttırmak için araya girmeyiniz” (Hadisi Şerif)	Anlaşma müzakerelerinde adalet
“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah’a ve Resülüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır.” (Kuran, 33: 70)	Müzakerelerde doğruluk ve dürüstlük
“...karşınızda, kendiniz, aileniz, kuzeniniz, zengin ya da fakir olsa dahi, Allah görüyormuş gibi kesinlikle adaletten ayrılmayınız...” (Hadisi Şerif)	İş yeri uygulamalarına ayrımcı olmama
“İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir.” (Kuran, 52: 21)	Bireysel sorumluluğun önemi

Kaynak: Rice, 1999; 350-351’den uyarlanmıştır.

IV. Üç Dinde Karşılaştırmalı İş Ahlakı Uygulamaları ve Modern İş Yaşamına Etkileri

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam birçok yönden birbiriyle ilişkilidir. Üç din, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik, başkalarının haklarını şansa bırakmamak gibi temel ahlaki ilkeler konusunda evrensel bir çizgide buluşmakta ve günümüz iş yaşamına etkiye bulunmaktadır (Rice, 1999; 349). Quddus ve çalışma arkadaşlarının (2005) çalışmasından yararlanılarak oluşturulan Tablo 2’de günümüzde de çok fazla dikkat edilen bazı iş ahlakı uygulamalarının Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’daki kaynakları gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2: Üç Dinde Karşılaştırmalı İş Ahlakı Uygulamaları

İş Ahlakı	Yahudilik	Hıristiyanlık	İslam
Rüşvet	"Rüşvet almayacaksınız. Çünkü rüşvet göreni kör eder, haklıyı haksız çıkarır." (Exodus 23: 8) (Diğer bkz. Psalms 26: 9-10-11; İsaiah 1: 21-23), rüşvet kişinin vicdanını zorlar, adaleti zedeler.	Eski ahit temel alındığı için Yahudilikle ilgili tüm atıflar Hıristiyanlık için de geçerlidir. Acts, 8: 17-22 17 Petrus'la Yuhanna onların üzerine ellerini koyunca, onlar da Kutsal Ruh'u aldılar; 18-19 Elçilerin bu el koyma hareketiyle Kutsal Ruh'un verildiğini gören Simun onlara para teklif ederek, «Bana da bu yetkiyi verin ki, kimin üzerine ellerimi koysam Kutsal Ruh'u alsın» dedi; 20 Petrus ona şöyle dedi: «Paran seninle birlikte mahvolsun! Çünkü Tanrı'nın armağanını parayla elde edebileceğini sandın. 21 Senin bu işte bir payın, bir hakkın yok. Yüreğin, Tanrı'nın gözünde doğru değildir; 22 Bu kötülüğünden tövbe et ve Rab'be yalvar, yüreğindeki bu düşünce belki bağışlanır.	“Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere (rüşvet olarak) vermeyin.” (Kuran, 2: 188)
Dolandırıcılık ve hırsızlık	"Çalmayacaksınız. Hile yapmayacaksınız. Birbirinize yalan söylemeyeceksiniz. (Leviticus, 19: 11)	Bakin, ekinlerinizi biçmiş olan işçilerin haksız alıkoymadığınız ücretleri size karşı haykırıyor. Orakçıların feryadı, tüm güçlere egemen olan Rab'bin kulağına erişti. (James, 5: 4)	Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! (Kuran, 83: 1)
Ayrımcılık	"Yabancıya baskı yapmayacaksınız. Yabancılığın ne olduğunu bilirsiniz. Çünkü siz de Mısır'da yabancıydınız. (Exodus, 23: 9)	“Toplandığımız yere altın yüzüklü, şık giyimli bir adamla kirli giysiler içinde yoksul bir adam geldiğinde, şık giyimli adama ilgiyle, «Sen buraya, iyi yere otur», yoksula da «Sen orada dur», ya da «Ayaklarımızın dibine otur» dersiniz, aranızda ayırım yapmış, kötü niyetli yargıçlar olmuş olmuyor musunuz?” (James, 2: 2-4)	Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır. (Kuran, 49: 13)

Tablo 2: Üç Dinde Karşılaştırmalı İş Ahlakı Uygulamaları (Devam)

Gücü kötüye kullanma	5 RAB baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, akli fikri hep kötülükte. 11 Tanrı'nın gözünde yeryüzü bozulmuş, zorbalıkla dolmuştu. 12 Tanrı yeryüzüne baktı ve her şeyin ne denli bozulduğunu gördü. Çünkü insanlar yoldan çıkmıştı. 13 Tanrı Nuh'a, "İnsanlığa son vereceğim" dedi, "Çünkü onların yüzünden yeryüzü zorbalık doldu. Onlarla birlikte yeryüzünü de yok edeceğim. (Genesis, 6:5, 11-13)	12 Ama anlamadıkları konularda sövüp sayan bu kişiler, içgüdüleriyle yaşayan, yakalanıp boğazlanmak üzere doğan, mantıktan yoksun hayvanlar gibidir. Ve hayvanlar gibi, onlar da yıkıma uğrayacaklar; 13 Ettikleri haksızlığa karşılık zarar görecekle. Gündüzün zevk âlemlerine dalmayı eğlence sayarlar. Onlar birer leke ve yüzkarasıdır. Sizinle yiyip içtikleri zaman kendi aldatıcı yollarından zevk alırlar; 14 Gözleri zinayla doludur, günaha doymazlar. Kararsız kişileri ayartırlar. Yüreği açgözlülüğe alıştırmış lanetli insanlardır. 15 Haksızlıkla elde ettiği kazancı seven Beor oğlu Balam'ın yolunu tutarak doğru yolu bırakıp saptılar; 16 Balam, işlediği suçtan ötürü azarlandı. Konuşamayan eşek, insan diliyle konuşarak bu peygamberin çılgınlığına engel oldu; 17 Bu kişiler, susuz pınarlar, fırtınanın sürüklediği bulutlar gibidirler. Onları koyu karanlık bekliyor; 18 Çünkü yanlış yolda yürüyenlerden henüz kurtulanları, boş ve kurumlu sözler söyleyerek doğal benliğin tutkularıyla ve şehvet âlemleriyle ayartırlar. 19 Onlara özgürlük vaat ederler, oysa kendileri yozlaşmışlığın kölesidirler. Çünkü kişi neye yenilirse, onun kölesi olur. (Petrus 2, 2: 12-19)	
Adaletsizlik	İbrahim'i, doğru ve adil olanı yaparak yolumda yürümeyi oğullarına ve soyuna buyursun diye seçtim. Öyle ki, ona verdiğim sözü yerine getireyim." (Genesis, 18: 19)	27 «Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu badanalı mezarlara benzersiniz; 28 Dıştan insanlara doğru kişilermiş gibi görünürsünüz, ama içte ikiyüzlülük ve kötülükle dolusunuz. 29 «Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Peygamberlerin mezarlarını yaparsınız, doğru kişilerin türbelerini donatırsınız; (Matta, 23: 27- 29) (Hz. İsa'nın yeni ahitte adaletsizlik ve haksızlık karşısında konuşması)	Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işiten, hakkıyla görendir. (Kuran, 4: 58)
Çalışan, müşteri ve paydaşların hakları	"Komşuna haksızlık etmeyecek, onu soymayacaksın. İşinin alacağını sabaha bırakmayacaksın". (leviticus, 19: 13)	27 Elinden geldikçe, iyiliğe hakkı olanlardan iyiliği esirgeme; 28 Elinde varken komşuna, "Bugün git, yarın gel, o zaman veririm" deme. (Proverbs, 27-28) Ama insanlar arasında ayırım yaparsanız, günah işlemiş olursunuz; Yasa tarafından, Yasa'yı çiğneyenler olarak suçlu bulunursunuz. (James, 2: 9)	"İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın." (Kuran, 26: 183)

Tablo 2: Üç Dinde Karşılaştırmalı İş Ahlakı Uygulamaları (Devam)

İşletmedeki önemli değerler		1 Herkes, altında bulunduğu yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur; 2 Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı'nın düzenlediğine karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır; 3 İyilik yapanlar değil, kötülük yapanlar yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin? İyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın; 4 Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'nın hizmetindedir. Ama kötü olanı yaparsan, kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan öç alıcı olarak Tanrı'nın hizmetindedir; 5 Bunun için, yalnız Tanrı'nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı olmak gerekir; 6 Vergi ödemeyenin nedeni de budur. İşte yöneticiler, Tanrı'nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır; 7 Vergi hakkı olana vergiyi, gümrük hakkı olana gümrüğü, korku hakkı olana korkuyu, saygı hakkı olana saygıyı, herkese hakkını verin (Romalılar, 13: 1-7)	(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever. (Kuran, 2: 195), İnsan için ancak çalıştığı vardır. (Kuran, 53: 39)
-----------------------------	--	---	---

V. Sonuç

İş ahlakı konusunda, dünyada pek çok çalışma bulunmasına karşılık, Türk yönetim yazınında konuya ilginin yeterli olmadığı görülmektedir. Özellikle farklı kültürler, dinler ve yaklaşımların karşılaştırılması bağlamında yok denecek kadar az çalışma vardır. Bu anlamda çalışma, daha önce dünyada yapılmış çalışmalarını tanıtmakta ve yeni ekleme ve yorumlarla yeniden sunmaktadır. Modern iş yaşamı ve dini gelenekler arasında tarihsel ve sosyolojik olarak bir etkileşimin söz konusu olduğu vurgulanarak, gerek İslam ve işletme uygulamaları tablosunda, gerekse de karşılaştırmalı yaklaşımda birçok işletme geleneğinin dinsel tabanı genel hatlarıyla ifade edilmeye çalışılmaktadır. Bu tablolarda Modern iş yaşamının birçok uygulamasının kökeninin eskilere dayanmakta olduğu ve dinle bütünleşmiş olduğu görülmektedir.

Üç dinin kutsal metinlerinde çok az farklı noktaları olmakla birlikte anlatılan benzer hikayelerden de anlaşılacağı gibi, çalışma eylemine yüklenen anlam konusunda farklılaşmaktadırlar. Yahudi ve Hıristiyan'lar çalışmayı başlangıçta ilk günahın karşılığı olan bir ceza olarak algılamakta, İslam daha çok, insanın kendini tamamlama fırsatı olarak algılamıştır.

Çalışma, modern insanın iş ahlakı gereklerinde dinsel geleneklerden ne ölçüde etkilendiğinin bilinmesi halinde, iş ahlakı uygulamalarında davranışa yön veren motivasyonların daha kolay belirlenebileceği noktasında önemli ipuçları sunma iddiasını taşımaktadır.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam arasındaki karşılaştırmalarda özellikle evrensel ilke benzerlikleri yanında önemli farklılıkların da söz konusu olduğu görülmektedir. Dinlerin kutsal metinlerinde benzer şekilde ifade edilen ahlaki ilkelerin, uygulamada farklılaştıkları görülmektedir. Özellikle Yahudiliğin bazı yorumlarında, söz konusu ilkelerin daha çok dini topluluk içinde geçerliliği olan ilkeler olarak algılandığı görülmektedir.

Bundan sonraki çalışmalarda özellikle uzak doğu dinleri ve uzak doğu iş kültürleri arasındaki etkileşim açısından incelenebilir. İş ahlakının yanı sıra iş değerlerinin ölçülmesi ve dinle ya da diğer geleneksel kültürlerle bağı ortaya konulabilir.

Kaynaklar

- Abeng, Tanrı (1999); "Business Ethics İn Islamic Context: Perspectives Of Muslim Business Leader", *International Business Ethics, Challenges And Approaches*, Edited By; Georges Enderle, University Of Notre Dame Press, London 1999
- Aktan, Coşkun Can (1999), "Din, Vicdan Ve Ahlak", Ahlak Ve Ahlak Felsefesi, Arı Düşünce Ve Toplumsal Gelişim Derneği Yayını, İstanbul 1999, [Www.Canaktan.Org/Din-Ahlak/Ahlak-Felsefesi/Din-Ahlak.Htm](http://www.Canaktan.Org/Din-Ahlak/Ahlak-Felsefesi/Din-Ahlak.Htm)
- Bauman, Zygmunt (1998), *Postmodern Etik*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998.
- Bektaş, Çetin; Köseoğlu, Mehmet Ali (2008); "İş Etiği Ve İş Etiğinin Yayılım Süreci", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y.2008, C.13, S.1 S.145-158.
- Caydı, Selçuk Salih (2005); "Antikapitalist Papa: Iı. Jean Paul" [Http://Www.Radikal.Com.Tr/Haber.Php?Haberno=145301](http://www.Radikal.Com.Tr/Haber.Php?Haberno=145301)
- Eski Ve Yeni Ahit, [Http://Www.Kutsalkitap.Info/](http://www.Kutsalkitap.Info/)
- Gambling, Trevor; Abdel Karım, Rifaat Ahmet (1991); *Business And Accounting Ethics İn Islam*, Mansell, London 1991
- Geertz, Clifford (1966); Religion As A Cultural System, In Banton, M. (Ed.), *Antropological Approaches To The Study Of Religion*, Tavistock, Pp.1-46. London 1966
- Green, Ronald M. (1993); "Centesium Annus: A Critical Jewis Perspective", *Journal Of Business Ethics*, Dec. 1993. Vol. 12, Iss. 12.
- Hoksbergen, Roland (1992); Centesium Annus: A Neo-Calvinist Critique, [Http://Www.Gordon.Edu/Ace/Pdf/Hoksbergen_Cent.Pdf](http://www.Gordon.Edu/Ace/Pdf/Hoksbergen_Cent.Pdf) Ingmar, Wienen (1997); *Impact Of Religion On Business Ethics İn Europe And The Muslim World: Islamic Versus Christian Tradition*, Peter Lang Gmbh, Berlin 1997
- Kaleşi, Hüseyin (1990); *İslam'da İş Ve Ticaret Ahlakı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1990
- Kellner, Menachem (1993); "Jewis Ethics", *A Companion To Ethics*, Edited By Peter Singer, Blackwell Publishing, London 1993
- Keskin, Y. Mustafa (2004); "Din Ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* İv (2004), Sayı: 2.

- Kozak, İbrahim Erol (1999); *İnsan, Toplum Ve İktisat*, Değişim Yayınları, Adapazarı.
- Kuran'ı Kerim Ve Meali, <Http://Www.Diyamet.Gov.Tr/Kuran/Default.Asp>
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi (2006); "Gençlik Değerler Ve Din", *Küreselleşme Ahlak Ve Değerler*, Editörler: Yurdagül Mehmedoğlu, Ali Ulvi Mehmedoğlu, Litera Yayıncılık, İstanbul 2006
- Nasr, Seyyed Hossein Ve Joseph Kitagawa (1985); "Islamic Work Ethics", *Comperative Work Ethics, Judeo-Christian, Islamic, And Eastern*, Jaroslav Pelikan, Library Of Congress, Washington D.C. 1985.
- Pava, Moses (1996); The Talmudic Concept Of "Beyond The Letter Of The Law": Relevance To Business Social Responsibilities, *Journal Of Business Ethics*, Sep 1996. Vol. 15, Iss. 9.
- Pava, Moses (1998); "The Subtence Of Jewis Business Ethics", *Journal Of Business Ethics*, 17 (6) 2: Ss. 603-618.
- Pazarlı, Osman (1980); *İslam'da Ahlak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980
- Preston, Ronald (1993); "Cristian Ethics", *A Companion To Ethics*, Edited By Peter Singer, Blackwell Publishing, London 1993.
- Quddus, Munir; Bailey, Henri; White, Larry (2005); "Business Ethics- Perspectives From Judaism, Christianity And Islam", *Proceeding Of The Midwest Business Economics Association*, 2005.
- Rice, Gillian (1999); "Islamic Ethics And The Implications For Business", *Journal Of Business Ethics*, 18: 345-358, 1999.
- Shaltout, Mahmud (1995); "Dealings", *On Moral Business*, Eardmans Publication, Michigan 1995.
- Stackhouse, Max (1995); "Introduction: Foundation And Purposes", *On Moral Business*, Eardmans Publication, Michigan 1995.
- Torun, İshak (2002); "Kapitalizmin Zorunlu Şartı "Protestan Ahlâk" C.Ü. *İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002.
- Weber, Max (1985); *Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhü*, Çeviren: Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul 1985.
- Weber, Max (1993); *The Sociology Of Religion*, Beacon Press, Boston 1993.
- Zafar, Mohamma Saeed (2001); "International Marketing Ethics From An Islamic Perspective: A Value-Maximization Approach", *Journal Of Business Ethics*, Jul 2001, Vol. 32, Iss.2.